

FAGBEVÆGELSEN OG **LIGELØN** GENNEM **100 ♀ ÅR**

Den internationale socialistiske kvindekongres og arbejderkvindernes krav i 1910 - og kampen for ligeløn i det 20. århundrede

© Publikationen er udarbejdet for FIU-ligestilling af Anette Eklund og Tanja Sprenger, Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv (ABA) i samarbejde med Annelise Rasmussen, 3F.

Publikationen er udarbejdet med midler fra LO's FIU-pulje til ligestilling og 3F.

Marts 2010

Lay-out: zentens

Fotos: Hvis intet andet er angivet, stammer illustrationerne fra Arbejdermuseet og ABA.

Forsidefoto: FOA-medlemmer demonstrerer foran Christiansborg 28. april 2008.

Fotograf: Aage Christensen, Arbejdereren.

Tryk: 3F

Eksemplarer fås ved henvendelse til
FIU-ligestilling
pih@danskmetal.dk

Forord

I år 2010 er det 100 år siden, at socialistiske kvinder samlet i København besluttede, at der skulle være en dag, hvor kvindekrav blev fremført. Det blev så senere afgjort, at det skulle være den 8. marts. Verden over bliver dagen fejret, og der har været tradition for, at dansk LO-fagbevægelse er aktiv på dagen og står for forskellige arrangementer rundt om i landet.

Markeringen af 100 året bruger FiU-ligestilling hermed til at synliggøre, at ligeløn mellem kvinder og mænd ikke er opnået. Kampen om ligeløn går langt tilbage, og har været ført af forskellige faglige organisationer med mere og mindre held. Til tider har mænd stået over for kvinder, til andre tider ufaglærte over for faglærte, og man har også stået sammen. Altid med kraft og saft.

Både kvinder og mænd har i alle årene haft en placering i den politiske debat om værdien af kvinders og mænds lønarbejde. Tidligt blev krav om betaling efter samme tarif indskrevet i parti-program og indført som krav i overenskomstforhandlingerne.

Det er stadig et krav, som fagbevægelsen kæmper for. Hæftet om "Fagbevægelsen og ligeløn gennem 100 år" håber vi bliver brugt i undervisning, i debatter og som inspiration til at fordybe sig i emnet ligeløn mellem kvinder og mænd.

FiU-ligestilling

Den internationale kvindedag 8. marts fylder 100 år i 2010

I 1910 vedtager den 2. internationale socialistiske kvindekongres i København, at de socialistiske kvinder hvert år skal holde en international kvindedag, som demonstrationsdag for arbejderkvindernes krav om bedre vilkår.

Beslutningen om at arbejderkvindernes internationale kampdag skal holdes 8. marts, blev taget af Den kommunistiske Internationales kvindesekretariat i 1921 i Moskva til minde om arbejderkvindernes demonstration i Petrograd i 1917. Demonstrationen var med til at udløse den russiske revolution. Fra 1922 har kvindernes internationale kampdag været holdt 8. marts verden over.

I 1975 i FNs kvindeår anerkendte verdensorganisationen 8. marts som international kvindedag for hele verdens kvinder.

Den 27. august 2010 er det 100 år siden, det blev vedtaget, at alle lande hvert år skulle holde en international kvindedag. Afholdelse af arbejderkvindernes internationale kampdag blev besluttet i København på den 2. internationale socialistiske kvindekongres.

De socialistiske kvinder danner en international organisation!

I 1907 samledes de socialistiske kvinder, der repræsenterede arbejderpartierne i datidens industrilande til den første internationale arbejderkvindekongres i Stuttgart. Konferencen blev holdt i forbindelse med II. Internationales kongres i Stuttgart. (II. internationale var arbejderpartiernes internationale organisation). Den tyske arbejderkvindebevægelse havde med Clara Zetkin i spidsen taget initiativ til at indkalde til konferencen.

Formålet med den første konference var at få skabt en fælles organisation for socialistiske kvinder i verden, så de kunne stå stærkere i kampen for forbedring af arbejderkvindernes vilkår både nationalt og internationalt. Konferencens hovedemner var:

- * Beretninger om arbejderkvindernes forhold og organisationer i de enkelte lande.
- * Opbygning af en international organisation af socialistiske kvinder.
- * Kampen for stemmeret.

Resultatet af konferencens forhandlinger var grundlæggelsen af Det Internationale socialistiske kvindebureau med Clara Zetkin som leder og den tyske socialistiske kvindebevægelses blad Die Gleichheit, som koordinations- og informationsblad for de socialistiske kvinder i alle lande. En international socialistisk kvindebevægelse var blevet grundlagt.

Arbejderkvindernes 2. internationale socialistiske konference i København i 1910

Konferencen fandt sted d. 26.- 27. august i København og blev holdt i arbejdernes forsamlingsbygning Jagtvej 69. Konferencens præsident var Clara Zetkin, som leder af Det internationale socialistiske Kvindesekretariat. Konferencens danske arrangører var Nina Bang, Socialdemokratisk Forbund, Elisabeth Mac, formand for Socialdemokratisk Kvindeforening, Hildora Mouritzen (kasserer), og Henriette Crone (sekretær), begge fra De kvindelige trykkeriarbejderes Fagforening.

99 kvinder deltog i konferencen fra 17 lande. Blandt deltagerne var mange af datidens ledende kvinder inden for den internationale socialistiske kvindebevægelse, udover Clara Zetkin fra Tyskland, deltog også Alexandra Kollontai fra Rusland, Adelheid Popp fra Østrig, Dora Montefiori fra England og Kata Dahlström fra Sverige. Der deltog 33 kvinder fra den danske faglige og politiske arbejderbevægelse.

Elisabeth Mac bød som den danske vicepræsident for konferencen velkommen til forsamlingen, hvorefter Gutenbergekoret sang en kantate med tekst af A.C.Meyer. Herefter fortsatte Clara Zetkin:

"Partifæller! Med hjertebanken gik vi til den første konference for 3 år siden i Stuttgart. Al begyndelse er vanskelig, hvordan var det ikke med kristendommen: først var der en, så blev der tolv, så hundrede og nu millioner. Således skrider også den internationale kvindebevægelse frem. Intet kan hindre den. Vi har rejst over landene, sejlet over vandene og er kommet hertil. Kan nogen pege på grænsepæle, jeg ser dem ikke. Hun sluttede med at udtale, at taktik må være forskellig for kvinder og mænd, og at kvinderne har mere brug for frigørelse end mændene."

Konferencen havde tre hovedpunkter til debat:

- * Videreudvikling af forbindelserne mellem de organiserede kvindelige partifæller i de enkelte lande.
- * Midler og veje for det praktiske arbejde til erobring af den almindelige kvindelige valgret.
- * Samfundets omsorg for mor og barn.

Hvert land havde indsendt beretninger om arbejderkvindebevægelsens situation, og Clara Zetkin blev genvalgt som international kvindesekretær.

Det andet hovedpunkt på dagsordenen var "Midler og veje for det praktiske Arbejde til Erobring af den almindelige Valgret". Et emne som optog kvinderne i alle de industrialiserede lande. I 1910 havde kun kvinderne i Finland stemmeret. Derfor arbejdede kvinderne både nationalt og internationalt på at opnå stemmeret på lige fod med mændene. I Danmark havde både borgerlige og socialdemokratiske kvindeforeninger i mange år kæmpet for kvindernes ligestilling og stemmeret. I 1908 havde kvinderne opnået stemmeret til de kommunale råd.

På konferencen var der nogen uenighed om, hvordan kravet om stemmeret skulle være, men flertallet kunne til sidst gå ind for almindelig stemmeret til alle kvinder, dvs. at alle kvinder uanset økonomisk baggrund skulle have ret til at stemme.

Nina Bang (1866-1928), historiker, senere undervisningsminister 1924-26. Her på talerstolen i 1920.

Fane for Bladbudenes Fagforening.

Clara Zetkin (1857-1933), tysk socialist og leder af Internationalens kvindesekretariat. Clara Zetkin var præsident for kvindekonferencen i København i 1910

Indbydelse med dagsorden til den 2. internationale socialistiske kvindekonference i København 1910.

Til støtte for kampen for stemmeretten fremlagde Clara Zetkin et resolutionsforslag med følgende ordlyd:

"I forståelse med proletariatets klassebevidste politiske og faglige organisationer foranstalter de socialistiske kvinder i alle lande hvert år en kvindedag, som i første linie har agitation for kvindernes valgret til formål. Fordringen må belyses i sin sammenhæng med den socialistiske opfattelse. Kvindedagen må have en international karakter og forberedes omhyggeligt."

Forslaget blev vedtaget med stor tilslutning.

Til det sidste punkt om "Samfundets omsorg for moder og barn" havde den finske delegation blandt andre indsendt en resolution, som krævede omsorg for den arbejdende kvinde under graviditeten, barselsorlov og dagpenge, ligestilling af ugifte mødre, børneforsorg og forbud mod barnemord. Forsamlingen støttede disse og andre krav, der tog arbejderkvindernes og børnenes forhold op, både som arbejdere i industrien og som borgere i det tidlige industrisamfund. En sag der ikke var enighed om, blev rejst af Henriette Crone. Hun fremlagde en resolution, der krævede et forbud mod natarbejde for både kvinder og mænd. Socialdemokraterne både i Danmark og i udlandet stillede krav om forbud mod kvinders natarbejde ud fra en holdning om at beskytte den arbejdende

Københavns Tjenestepigeforening, stiftet 1899, holder møde i Søndermarken i 1903. Det er formanden Marie Christensen, der taler.

kvinde og mor. Dette gik – skulle det vise sig – et flertal både af de danske og svenske kvinder imod. De frygtede, at de med et forbud skulle miste deres arbejde til mændene, når der var forskellige regler for mænd og kvinder på arbejdsmarkedet. Henriette Crone ville selv miste sit arbejde som trykkeriarbejder, hvis der blev vedtaget et forbud mod natarbejde for kvinder. Omfanget af kvinders arbejde om natten var ikke stort i Danmark på dette tidspunkt, men det principielle ulighedssynspunkt var vigtigt. Resolutionen blev stemt ned, men den havde givet anledning til en højtråbende diskussion.

Der kunne være brugt meget mere tid til diskussion af de store emner på konferencen. Men diskussionerne kunne fortsætte om aftenen på et møde i Grundtvigs hus, hvor Clara Zetkin, Adelheid Popp og Alexandra Kollontai var blandt talerne.

Den næste internationale socialistiske kvindekongress blev holdt i Bern i 1915, hvor temaet var fred. I 1914 var 1. verdenskrig brudt ud og truede med at splitte både arbejder- og kvindebevægelserne i den vestlige verden. Det internationale kvindesekretariat under ledelse af Clara Zetkin fortsatte nogle år endnu, som koordinationscenter for den socialistiske kvindebevægelse.

I Danmark fik kvinderne almindelig stemmeret i 1915, og der kom aldrig et forbud mod kvindernes natarbejde. Den internationale arbejderkvindedag blev holdt fra 1911-1917. Indtil 1915 var parolen: almindelig stemmeret til kvinder. Men fredstemaet tog derefter over, og blev i 1915 udtrykt på denne måde:

"Socialistiske kvinder, samlede på Den internationale Kvindedag i København den 8. marts, udtaler deres afsky for krigen og istemmer kvindernes krav om fred.

Vi udtaler den faste fredsvilje, der råder i vort land, og vi føler os i overensstemmelse med millioner af kvinder i alle lande..."

Arbejderkvinderne og stemmeretten - den seje kamp

Aktivister fra Dansk Kvinde-samfund opfordrer kvinder til at stemme, 1918.

Med junigrundloven i 1849 kom der formelt demokrati i Danmark. Men der skulle gå 66 år, før demokratiet blev forstået som alle voksne og myndige personers ret til at deltage i valget af de politiske ledere. I 1849 var det et demokrati for fåtallet af befolkningen, idet kun ca. 15% af den samlede befolkning havde stemmeret. Blandt andet stod kvinderne uden for demokratiet, og desuden var valgretsaldern 30 år. I 1849 var der bred enighed blandt de politiske partier om, at kvinderne ikke skulle have stemmeret. Den danske politiker og jurist Algreen-Ussing, der var medlem af grundlovsudvalget i 1849, udtrykte det meget klart:

"Overalt erkender man jo saaledes, at umyndige, børn, fruentimmere, forbrydere ikke bør have valgret"

I 1908 opnåede de kvinder, der var over 25 år, og hvis mænd betalte skat, dog kommunal valgret, men målet for de fleste kvinder var stadig den grundlovsændring, der ville give dem den politiske valgret og dermed sikre dem en måde at yde indflydelse på.

Den seje kamp

Målet for mange kvinder var opnåelse af den politiske stemmeret. Alligevel kæmpede kvinderne ikke sammen som en homogen gruppe mod et samlet mål, der var opdelinger og grupperinger blandt kvinderne grundet deres forskellige baggrunde og samfundets klasseskel. Der var

blandt andet de borgerlige kvinder og arbejderkvinderne. Argumenterne for at indføre den kvindelige politiske stemmeret var mange, men fagforeningen Kvindeligt Arbejderforbund krævede valgretten med den begrundelse, at kvindens ligestilling var uløseligt forbundet med arbejdernes frigørelse og løsningen af de sociale spørgsmål. For fagforeningen var stemmeretten altså ikke et mål i sig selv men i lige så høj grad et middel til at opnå et samfund, hvor borgerne var ligeværdige. Ofte var holdningen også, at kvinderne i kraft af deres rolle som mor og hustru havde udviklet særlige "bløde" kompetencer. En af arbejderkvindernes fortalere for den politiske stemmeret Johanne Meyer prøvede ikke at modsætte sig dette men pegede i 1888 derimod på, at disse såkaldte "bløde kompetencer" var vigtige for samfundet:

"Det er politisk valget og valgbarhed, kvinden maa have; thi det er navnlig i statens styrelse, at de kvindelige elementer mangler."

Kvinderne forsøgte i 1888 at få den kommunale valgret på dagsordenen i Landstinget, men modstanderne var mange og var i særdeleshed samlet i partiet Højre, der sad på regeringsmagten samt flertallet i Landstinget. Højre var interesserede i at fastholde den traditionelle kønsarbejdsdeling, hvor kvinden styrede hjemmet, og manden styrede samfundet. De mente desuden, at kvinderne var politisk repræsenteret gennem deres mandlige familiemedlemmer. Landstingets ordfører Carl Ploughs konklusion blev under førstebehandlingen i 1888:

Bestyrelsen for "De Kvindelige Herreskræderes Fagforening" stiftet i 1883.

Løbeseddel om møde på kvindedagen 3. marts 1912.

Ansatte på Randers tændstiks-fabrik, 1901. Kvinder og børn udgjorde de fleste af fabrikkens arbejdere.

"Da Landstinget formener, det hverken vil være i kvindernes eller i samfundets interesse, at der tildeles dem valgret, gaar det over til dagsordenen"

Socialdemokratiet og stemmeretten

Socialdemokratiet blev dannet i 1871 af Louis Pio, Harald Brix og Paul Geleff. Partiet havde til formål at organisere den hastigt voksende gruppe af arbejdere for derigennem at skabe et demokratisk og socialistisk samfund. Det demokratiske samfund kunne kun etableres, hvis størstedelen af befolkningen kunne sætte deres kryds, derfor skulle kvinderne have stemmeret. Men det skulle ikke være en begrænset stemmeret, den skulle gælde alle kvinder og mænd uafhængig af indkomst og ægtefælle. Socialdemokratiet var det første danske parti, der fik kvindernes stemmeret på dagsordenen, det skete i det såkaldte Gimleprogram fra 1876, hvor det hed sig, at statens fundament blandt andet skulle være:

"Almindelig, lige og direkte valgret med hemmelig stemmeafgivning for enhver medlem af staten, både mænd og kvinder, fra det 22de år til alle stats- og kommuneinstitutioner. Valgdagen skal være på en søndag eller helligdag"

I det socialdemokratiske program fra 1888 var kvindernes stemmeret stadig nævnt. Efter vedtagelsen opfordrede den daværende socialdemokratiske formand, Peter Knudsen, arbejderkvinderne til at afholde offentlige kvindemøder for på den måde at gøre opmærksom på, at de krævede ligestilling med mændene på det politiske område. I 1889 ind-

gik syv kvindelige fagforeninger i netværket "De samlede Kvindeforeninger". Arbejderkvinderne var dog allerede i 1880'erne begyndt at organisere sig fagligt, det meget aktive forbund "De Kvindelige Herreskrædderes Fagforening" blev stiftet i 1883, og forløberen for Kvindeligt Arbejderforbund blev grundlagt i 1885. Nogle af de faglige arbejderkvindeorganisationer samarbejdede med de borgerlige kvinder i forsøget på at få tilkæmpet sig den kvindelige politiske stemmeret. I 1908 fik kvinderne og Socialdemokratiet en tiltrængt saltvandsindsprøjtning i form af kvindernes opnåelse af den kommunale stemmeret, og umiddelbart derefter blev Socialdemokratisk Kvindeforening stiftet. Foreningen havde til formål at:

"Ved oplysende foredrag og møder samt diskussion om vigtige spørgsmål at dygtiggøre kvinder politisk"

I 1910 afholdt arbejderkvinderne med Clara Zektin i spidsen en kvindekonference, hvor der blandt andet blev diskuteret "midler og veje for det praktiske arbejde til erobring af den almindelige kvindevalgret". Der blev lagt vægt på, at kvinderne skulle være ihærdige med at bruge stemmeretten, efter de havde opnået den.

For mange blev målet nået i 1915, for andre blev kampen først fløjtet i gang i 1915, for nu skulle kvinderne lære at bruge stemmeretten. Første gang de fik mulighed for at sætte deres kryds ved en folkeafstemning var i 1916, da der skulle stemmes om, hvorvidt de Dansk-vestindiske øer skulle sælges til USA eller ej. Hverken den mandlige eller den kvindelige valgdeltagelse var prangende. I 1918 afholdtes der folketingsvalg samt landstingsvalg, og det fik Kvindeligt Arbejderforbunds fagblad til i 1917 at bringe følgende for at få kvinderne til stemmeurnerne:

"Kvinder skal være med i det arbejde, der er nødvendigt for at oplyse deres medsøstre om, hvilken forbrydelse de gør sig skyldige i ved at lægge hænderne i skødet og ikke bekymre sig om, hvordan det samfund, hvori de lever, skal styres."

Stemmeprocenten for kvindelig deltagelse var ved folketingsvalget i 1918 67,6% mod mændenes 84,0%, men allerede ved folketingsvalget i 1920 var kvindernes valgdeltagelse steget til 72,2% mod mændenes 82,2%.

Københavns Tjenestepigeforenings fane fra 1903.

Mænd kræver også ligeløn

– kampen for ligeløn 1870-1920

Da kvinderne fik stemmeret i 1915, fik de samme demokratiske rettigheder som mændene. På arbejdsmarkedet var der langt til ligestilling, blandt andet var uligelønnen et stort problem for både mænd og kvinder.

"... Det viser sig således, at området for kvinders erhverv udvides betydeligt, selv om dette just ikke sker af hensyn til kvinden, men væsentligst for at skaffe kapitalen billigere arbejdskraft".

Sådan kunne man læse i Socialdemokraten i en serie om kvinders erhvervsarbejde 5. november 1887.

Industrialiseringen af Danmark bragte et stigende antal kvinder ud på arbejdsmarkedet. Efterhånden som maskinerne vandt indpas kunne ufaglærte kvinder erstatte mange faglærte mænd i industrien. Det skabte en frygt hos mændene for, at kvinderne med deres lavere løn skulle sende mændene ud i arbejdsløshed, når kvinderne fik mellem 1/2 og 2/3 af mændenes løn. Denne udvikling skete først i tekstil- og beklædningsindustrien, tobaksindustrien og i nærings- og nydelsesmiddelindustrien, men andre arbejdsområder fulgte efter.

Arbejderne begyndte at organisere sig både politisk og fagligt i 1870'erne for at forbedre deres levevilkår. Fra arbejderbevægelsens start var der bevidsthed om konkurrenceforholdet i mellem kønnene, men efterhånden blev der også en vis forståelse for, at mænd og kvinder måtte stå sammen, hvis de ville forbedre klassens vilkår. Det var dog lettere sagt end gjort.

Formand for tobaksarbejdernes fagforening "Enigheden" P.C. Johnsen havde i 1875 indkaldt medlemmerne til møde for at diskutere, hvad man skulle gøre ved "kvindeproblemet", som pressede tobaksarbejderne på brødet. Hans konklusion var:

"Ved et beklageligt fejlsyn har de kvindelige og de mandlige arbejdere stået ligefrem fjendtligt over for hinanden, og man har betragtet hinanden som konkurrenter, men også her har socialismen udøvet sin velsignede virkning, idet man gennem de socialistiske læresætninger var nået frem til erkendelsen om, at alle arbejdere er solidariske lige over for kapitalens overgreb. Af denne lære er vi også kommet til klarhed om kvindens ligeberettigelse med manden, og følgelig må den kvindelige arbejder for det samme arbejde betales efter samme forhold som manden".

Formandens holdning var et opgør med mange mandlige arbejderes negative opfattelse af kvindernes arbejde på fabrikkerne i 1870'erne. Men man skal ikke være blind for, at det i høj grad også var i de mandlige arbejderes interesse, at kvindernes løn blev hævet.

I 1888 var den socialdemokratiske bevægelse nået så langt, at ligelønnen blev skrevet ind i partiets nye program:

"Indførelse af en Maksimalarbejdsdag. Mænds og Kvinders Arbejde i de forskellige Industrigræne betales efter samme Tarif".

1. maj demonstration 1912 med krav om 8-timers dagen.

Det kønsopdelte arbejdsmarked

Det danske arbejdsmarked var både dengang og nu stærkt kønsopdelt. Dette skyldtes bl.a. mænds og kvinders forskellige uddannelsesniveauer; mænd var faglærte, kvinder ufaglærte, og kønsarbejdsdelingen; kvinder var tjenestepiger og rengøringskoner, mens mændene var smede og jord- og betonarbejdere. En vigtig årsag til kønsarbejdsdelingen helt frem til i dag, er kvindernes lavere løn. Det var attraktivt for arbejdsgiverne i industrien at ansætte kvinder i stedet for mænd, hvis de kunne udføre arbejdet. For arbejde der fra begyndelsen blev bestemt som kvindearbejde, som sygepleje, telefonistarbejde eller ufaglært kontorarbejde, blev det svært at hæve lønniveauet, så det også blev attraktivt for mænd, og dermed var kønsarbejdsdelingen cementeret.

De kvindelige fagforeninger udførte et langsommeligt og slidsomt arbejde de første mange år med at få organiseret kvinderne og skaffe

Kvindelige arbejdere på Glud & Marstrand ca. 1915.

Formanden for KAD
Olivia Nielsen (1852-1910).

bedre løn- og arbejdsforhold, 8 timers arbejdsdagen og også lige løn for lige arbejde.

Formand for Kvindeligt Arbejderforbund (afd.1) Olivia Nielsen formulerede kravene i sin 1. maj tale i 1899 således:

"I dag taler kvinderne med, thi de arbejdende kvinder har de samme krav at stille til arbejdsgiverne, som mændene til deres... Otte timers dagen betyder for os ikke alene hvile for vore legemer, men også tid til at tage os af vore børns opdragelse.

Kvindes og børns arbejde bliver brugt for at modarbejde mændene, og derfor er det i alles interesse, når vi fordrer lige betaling for lige arbejde."

(Socialdemokraten 2. maj 1899)

Nye job til kvinderne

Industrialiseringen gav anledning til skabelsen af nye typer arbejdspladser. Stadig flere mænd og kvinder blev ansat til kontorarbejde både indenfor den offentlige sektor og i private virksomheder. Også antallet af butiksansatte voksede fra århundredeskiftet.

På kontorerne kaldte mændene kvindernes "indtrængen" på kontorerne for "dameinvasion" og beskyldte kvinderne for "smudskonkurrence", når de blev ansat til en meget lavere løn og til at udføre rutinearbejde, som ikke indeholdt avancementsmuligheder. Kønskonflikten inden for HK området blev efterhånden omsat i et to-klassesystem delt mellem faglært og ufaglært arbejde, hvor kvinderne var tiltænkt det dårligt lønnede ufaglærte arbejde.

Da de organiserede handels – og kontoransatte sluttede sig sammen i Handels – kontormedhjælpernes forbund i 1900, var et af formålene

Den kommunale københavnske hjælpe-kasses kontor i Bernstorffsgade 1922. En kvindearbejdsplads.

”regulering af den kvindelige arbejdskraft”. Det blev dog i lovene lavet om til: ”samme løn for lige arbejdsydelse af mandlige og kvindelige medhjælpere.” Ligeløn blev en fælles sag.

Selv inden for et udpræget mandearbejdsområde, som jern- og metalindustrien dukkede problemstillingen op, hvor den lave kvindeløn blev brugt til at forsøge at presse mændene ned i løn.

I 1913 henvendte en arbejdsgiver sig til Fabrikarbejdernes Forbund, fordi han ønskede arbejdsmandenes akkordarbejde nedsat med 10-20%. Begrundelsen var, at en konkurrerende virksomhed havde ansat kvinder til det samme arbejde, men til en lavere løn, så den første virksomhed ikke mere var konkurrencedygtig. Han truede med at lade kvinder overtage arbejdet.

De mandlige fabriksarbejdere diskuterede sagen, men besluttede at de ikke ville acceptere lønnedgangen. Derefter blev der ansat kvinder på dagløn til at udføre arbejdet. Uligelønnen blev brugt til at gøre mændene arbejdsløse, give lavtlønnede kvinder arbejdet og at spille fagbevægelsens mænd og kvinder ud mod hinanden.

En milepæl i ligelønnens historie blev nået i 1919 inden for staten med vedtagelsen af Tjenestemandsløven. Ligelønsprincippet; lige løn for lige arbejde blev indført for kontorarbejdere uanset køn på de statslige kontorer i ministerierne, postvæsenet, toldvæsenet, osv. Også lærerinder kom til at høre under loven. Det var dog ligeløn med modifikationer, idet forsørgere fik et forsørgertillæg, dvs. gifte mænd fik et ekstra tillæg, som gifte kvinder havde meget svært ved at opnå uanset om de i virkelighedens verden var familiens reelle forsørgere. Lige løn for lige arbejde blev dog godkendt som princip for tjenestemandsansatte, og det var et stort skridt fremad.

Kravet om ligeløn kommer på dagsordenen 1920-1973

Kvindeligt Arbejderforbund afdeling 5 (jernpigerne) i strejke for lige løn, 1930. Som det ses, er kravet om lige løn for lige arbejde ikke noget nyopfundet.

Mellemløstiden

Mellemløstiden var en krisetid med stor arbejdsløshed. Arbejdsgiverne krævede lønnedgang, arbejderne strejkede, og gifte kvinder blev fyret fra arbejdspladserne, mens mændene overtog deres arbejde, fordi arbejdsgiverne mente, at mændene som forsørgere i familien skulle sikres en indtægt. Mange gifte kvinders arbejde var en forudsætning for familiens overlevelse, men det indgik sjældent i overvejelserne. Der blev stillet krav om forbud mod gifte kvinders erhvervsarbejde.

Denne holdning til kvindernes erhvervsarbejde fandtes både blandt arbejdsgiverne, de mandlige arbejdere og i arbejderbevægelsen. Socialdemokratiet ønskede ikke et forbud mod kvinders erhvervsarbejde, fordi partiet gik ind for "kvindens ligeberettigelse med manden". Stauning udtrykte sine og Socialdemokratiets holdninger i en tale i i Dansk Kvindesamfund i 1938: "Hjemmenes kvinder, de der udfører det vigtige og nødvendige arbejde for hjem og børn, har krav på en hædersplads i samfundet, og lykkeligst ville det være, om alle mænd havde en sikker og godt lønnet beskæftigelse, thi så ville meget af det omstridte kvindearbejde ophøre." Opfattelsen af mandens rolle som forsørger og kvindens som den forsørgede havde stor indflydelse på kvindernes arbejds- og lønforhold.

Under disse forhold, hvor kvinderne kæmpede for at få lov til at beholde deres arbejde, var det svært at stille krav om ligeløn. Kvindeligt Arbejderforbunds afdeling 5, som organiserede kvinder i jern- og metalindustri gjorde det. På arbejdspladser arbejdede de side om side med

mændene, men fik mellem halvdelen og en tredjedel i løn. Derfor stillede Inger Gamburg, formand for afdeling 5, forslag på forbundets kongres i 1926 om at indføre kravet om lige løn for lige arbejde i forbundets formålsparagraf. Dette afviste forbundsformand Alvilda Andersen både på denne kongres og på LO's generalforsamling i 1928 med følgende argument:

"Hvis lønningerne blev drevet helt op på højde med arbejdsmændene, ville en masse selverhvervne kvinder med forsørgerpligt miste deres arbejde og blive erstattet af mænd, hvis fysiske arbejdskraft gjorde, at arbejdsgiverne ville foretrække dem frem for kvinderne".

Afdeling 5 holdt fast i ligelønskravet, og kravet var den bagvedliggende årsag til en tre uger lang strejke i 1930. Afdelingen krævede ved overenskomstforhandlingerne mere i løn, men kunne ikke godtage det forslag, forligsmanden fremsatte. Derfor gik de i strejke, idet de betragtede deres kamp for højere løn, som en forbedring for hele arbejderklassen, dels for kvinderne, som ville få bedre levevilkår, dels for mændene, fordi kvinderne i mindre grad ville virke som løntrykkere. Arbejderkvindernes Oplysningsudvalg, som var en oppositionel forening med udgangspunkt i afdeling 5, begrundede sammenhængen både i foreningens blad og på møder, samt organiserede en demonstration i forbindelse med strejken for at mobilisere arbejderkvinderne om strejkens formål.

Også hos HK var ligelønsproblemet oppe at vende blandt andet på HK's kongres i 1936. På trods af at HK havde ligelønskravet med i sin formålsparagraf, måtte de kvindelige HK'ere konstatere, at ligelønnen var rykket længere væk. Hvor lønforskellen i 1918 havde været på 8% viste lønskalaen fra 1939, at kvinderne fik 20% mindre i løn end mændene. I mellemkrigstiden blev kønsarbejdsdelingen på kontorerne skærpet, krisen pressede forbundet i forhold til arbejdsgiverne, og der var en diskussion om, hvordan lige løn for lige arbejde skulle tolkes.

Arbejderkvinderne stiller krav om ligeløn 1945-1973

Slutningen af 2. verdenskrig markerede overgangen til en ny tid. På Kvindeligt Arbejderforbunds kongres i 1945 var kravet om ligeløn et af de gennemgående temaer. Kongressen besluttede, at kravet skulle stilles ved de næste overenskomstforhandlinger. Også inden for de blandede forbund som bryggeriarbejdere og tobaksarbejdere var der i årene efter krigen en debat om ligeløn. Det blev dog først i 1952, at det lykkedes at få ligelønnen med som et af LO's generelle krav ved overenskomstforhandlingerne. Arbejdsgiverne afviste totalt kravet, men gik dog med til, at der blev nedsat et udvalg mellem LO og DA, der skulle arbejde med sagen. Og det gjorde de så de næste 20 år, selv om kravet

Forside af pjese fra DKP 1977.

Tv.: HK plakat med teksten: "HK's medlemmer sikres nu ligeløn". Ligeløn blev indført i HK's overenskomster fra 1963.

Th.: Demonstration foran forligsinstitutionen under overenskomststrejken i 1973.

blev rejst ved de fleste overenskomstforhandlinger. Arbejdsgiverne synspunkter var: At ligeløn var omkostningsfordyrende og konkurrencefordrivende, og de frygtede, at hvis ligelønnen blev indført på akkordlønnen, som det i første omgang var hensigten, ville ligelønsprincippet brede sig ud over hele arbejdsmarkedet. Arbejdsgiverne havde ikke til hensigt at opgive et lukrativt kønsopdelt arbejdsmarked, der på virksomhedsniveau gav dem muligheder for at bestemme et arbejdes pris og køn og bruge lønforskellene til at spille arbejdergrupperne ud mod hinanden.

Ligelønsprincippet blev også knæsat internationalt. I 1951 vedtog FN's arbejdsorganisation ILO en konvention om ligeløn, som blev ratificeret af det danske folketing i 1960. Konventionen blev brugt som et af fagbevægelsens argumenter for indførelse af ligeløn.

Det lykkedes flere forbund at få indført ligeløn på timeløn, tillæg eller akkordsatser i løbet 1960'erne. HK fik indført samme lønsatser på time-lønnen for mænd og kvinder i 1965. Tobaksarbejderforbundet brugte arbejdsvurderingsprincippet til at give kvinderne en langt højere løn indenfor cigaretindustrien, idet deres arbejde blev vurderet efter værdi og ikke efter køn. Arbejdsvurdering var dog sjældent vejen frem, fordi kvindernes arbejde ofte blev indplaceret på det laveste løntrin.

Bryggeriarbejderkvinderne havde ved overenskomsten i 1949 fået deres første ligelønkrav igennem ved at få samme krone/øre tillæg til timelønnen. I 1960 gik kvinderne i strejke for at få samme lønforhøjelse som mændene. Efter to ugers strejke fik kvinderne lovning på, at deres krav blev opfyldt og de afsluttede strejken med flg. udtalelse: "I tillid til at forbundets hovedledelse ikke svigter de kvindelige medlemmer under de kommende forhandlinger med bryggeriforeningen – og da vi gennem vor aktion har demonstreret vor vilje og styrke til forsvar for vor lige stilling med de mandlige bryggeriarbejdere – vedtager vi at genoptage arbejdet ved normal arbejdstids begyndelse.." Kvinderne fik samme lønforhøjelse som mændene. Men da var landet også ved at løbe tør for ol.

Ved 1969 overenskomsten var lige løn for arbejde af samme værdi og lavtlønstillæg igen et af kravene, som arbejdsgiverne var lodret imod. De kvindelig bryggeriarbejdere var så rasende, at de stemte nej til overenskomsten for første gang, og det samme gjorde tobaksarbejderforbundet, hvor 85% af medlemmerne var kvinder. Men nu havde kvinderne fået nok.

I vinteren 1971 blev der nedsat faglige kvindegrupper bl.a. af de kvindelige bryggeriarbejdere, på hvis initiativ den tværfaglige Kvindernes Initiativgruppe for ligeløn blev dannet til at støbe kuglerne til gennemførelse af ligelønnen ved næste overenskomst. Den ny kvindebevægelse Rødstrømperne støttede op om initiativgruppens arbejde bl.a. med spektakulære demonstrationer for ligeløn og ligestilling. Overenskomstforhandlingerne brød igen sammen pga. kravet om ligeløn. De faglige kvinder ønskede derfor at støtte deres forhandlere ved at demonstrere foran forligsinstitutionen 8. februar, hvor parterne mødtes. Ca. 5.000 kvinder fra de københavnske arbejdspladser deltog i demonstrationen og sluttede af med at aflevere en resolution med kravet om ligeløn til forhandlerne.

Heller ikke denne gang kom ligelønnen igennem, men der blev vedtaget et protokollat:

"Hovedorganisationerne er enige om at søge ligelønsproblemet løst, hvor dette ikke allerede er sket. Ved ligeløn forstås, at der for arbejde af samme værdi uafhængigt af køn betales samme løn – lønnen fastsættes efter arbejdets art og ikke efter køn".

Kvindeligt Arbejderforbund og Husligt Arbejderforbund stemte imod overenskomsten, som blev vedtaget med de andre forbunds stemmer.

Ved overenskomsten i 1973 blev ligeløn endeligt vedtaget. Begrebet kvindeløn blev fjernet fra overenskomsterne. Men træerne viste sig ikke at vokse ind i himlen! For der var ikke indført reel ligeløn, og der blev ikke taget initiativ til at gøre op med det kønsopdelte arbejdsmarked.

Kvindeligt Arbejderforbund afdeling 5 (jernets kvinder) havde deres egen demonstration for opfyldelsen af fagbevægelsens krav med vægt på ligelønskravet.

Hvad er ligeløn 1973-2010?

Porcelænsarbejdere demonstrerer, 1976.

Lige løn for arbejde af samme værdi

Efter indgåelsen af overenskomsten i 1973 forsvandt begrebet kvindeløn fra LO-områdets overenskomster. Time-løn, dyrtidstillæg, akkord – og bonusordninger blev ens for mænd og kvinder, hvor de udførte samme arbejde.

Den 1. januar 1973 var Danmark indtrådt i de Europæiske Fællesskaber, EF. Det betød, at den danske lovgivning skulle rettes ind efter de direktiver, EF-kommissionen udstedte. I 1974 blev der udsendt et ligelønsdirektiv, der krævede, at EF medlemslandene skulle have en lov om ligeløn. En sådan lov blev vedtaget i Danmark i 1976 på baggrund af teksten fra 1973 overenskomsten.

I 1979 kritiserede EF kommissionen, at loven ikke levede op til direktivet, idet kommissionen påpegede, at der var problemer med definitionen af "lige løn for lige arbejde". Kommissionen pointerede, at der i loven skulle stå "lige løn for arbejde af samme værdi", som der stod i ILO's konventionstekst fra 1960. Der gik nogle år, hvor Arbejdsministeriet argumenterede for, at den danske formulering var indeholdt i EF's definition, mens EF fastholdt, at det ikke var tilfældet. Til sidst blev der rejst en sag ved EF domstolen, hvor den danske stat blev underkendt. Dommen bekendtgjorde, at alle arbejdstagere uanset om de var organiserede eller ej, ud af lovgivningen skulle kunne se deres rettigheder, og det var ikke tilfældet med den daværende lov. Ligelønsloven blev herefter ændret, så teksten "lige løn for arbejde af samme værdi" indgik. At det havde en konkret betydning viste sig ved, at der efter 1986 blev rejst mange flere ligelønssager end før.

Når vi rører ved mændene er det ikke lommerne vi går efter

Der er en lille forskel, det er svært at ølle i lommerne. Men det er ikke det, der er i lommerne. Mændene får stadig mest – for arbejde af samme værdi. Og det er 10 år siden, loven var ligeså hvid som sne.

Mange mænd tror, lommen er et spørgsmål om, at der ligger mindre i deres lommer. Det er det ikke. De lønfortællere – lønfortællere – skal ganske vist have mere. Men det er fra det samme lomme, det lønfortællere skal lomme.

Det kommer sjældent rigtig godt ud af lønfortællere i egne lommer. Det gør det derfor af lønfortællere og lønfortællere. En stor flek kan løse mere end en lille gruppe. Og finde vej til de rigtige lommer.

LIGELØN

Den lille forskel er for stor

Kvindeligt Arbejderforbund i Danmark

LO's virksomhedsrådgivere – alle lønfortællere og lønfortællere – vil ringe eller skrive til Kvindeligt Arbejderforbund i Danmark, Svendborg C, 2000 København N, Tlf. 33 39 31 32

Plakat fra Kvindeligt Arbejderforbunds kampagne for ligeløn fra 1987.

Illustration fra LO's pjeces:
Luk lige løngabet.
www.loli.dk

Danfoss-sagen fastlægger principper i ligelønsloven i 1992

"I sager hvor arbejdsgiveren bruger et uigennemskueligt lønsystem, er det arbejdsgiveren, der skal bevise, at en lønforskel ikke skyldes køn."

HK rejste i 1985 en ligelønssag over for Danfoss, men tabte sagen. Efter lovændringen i 1986 blev sagen rejst igen og sendt videre til EF domstolen for at få svar på, hvordan ligelønsdirektivet skulle fortolkes. HK fik medhold i, at arbejdsgiveren havde bevisbyrden, hvis der var tale om et uigennemskueligt lønsystem. Dette bevirkede, at HK vandt sagen over for Danfoss, der skulle bevise, at lønforskellen mellem mænd og kvinder ikke var i strid med ligelønsloven. Princippet om omvendt bevisbyrde var herefter fastslået, og et lille skridt mere på ligelønsens vej var taget. Ligelønsloven blev ændret i 1992.

Den første højesteretsdom om ligeløn blev afsagt i september 2009, hvor et medlem af Teknisk Landsforbund vandt en ligelønssag. Hun fik en stor efterbetaling og erstatning for igennem 8 år at være blevet underbetalt i forhold til to mandlige kolleger.

Kønsarbejdsdelingen skaber uligeløn

I 2010 næsten 40 år efter at ligeløn blev indført i overenskomsterne i Danmark, beregner arbejdsmarkedsforskere stadig løngabet mellem mænd og kvinder til at være ca. 18-19%. Et tal der ikke har ændret sig de sidste 20 år. Undersøgelser viser, at den væsentligste årsag til løn-

Illustration fra LO's site om ligeløn: www.loli.dk

FOA medlemmer demonstrerer for mere i løn under overenskomststrejken i 2008.
Foto: Frank Lund

Overenskomstforhandlingerne indenfor industrien i 2010 resulterede i et forslag, hvor ligeløn mellem kvinder og mænd indgår:

- Der oprettes et ligelønsnævn inden for DA og LO's fælles område. Nævnet skal kunne tage stilling til sager vedrørende fortolkning og forståelse af, samt brud på ligelønsloven.
- Implementering af ligelønsloven. Parterne er blevet enige om, at ligelønslovens tekst indføres i overenskomsterne.

Forslag til ny overenskomst bliver sendt til urafstemning blandt medlemmerne, når/hvis de øvrige parter på det private arbejdsmarked har forhandlet færdig.

---

gabet, er det stærkt kønsopdelte arbejdsmarked. I 2005 var ca. 75% af de ansatte i den kommunale sektor kvinder, mens 60% af de ansatte i den private og statslige sektor er mænd. Selv om kvinder nu har opnået samme uddannelsesniveau som mænd, har dette ikke udlignet løngabet. Dette skyldes, at kvinderne uddanner sig inden for omsorgsfagene i den offentlige sektor, mens mænd bliver håndværkere i den private sektor, og at de kvindedominerede fag værdisættes til en lavere løn end de mandlige fag uanset uddannelsesniveau.

En anden meget væsentlig årsag er kønsarbejdsdelingen i familien. Det er stadig kvinderne, der passer børnene mest, idet kvinderne først og fremmest tager barsels- og børnepasningsorlov, samt har deltidsarbejde. Andre medvirkende årsager til lønforskellene er også, at mænd oftere end kvinder har chefposter, hvilket giver mere i lønningsposen. Disse forhold får ikke kun konsekvenser i form af en stor gennemsnitlig lønforskel mellem kønnene på arbejdsmarkedet, men resulterer også i, at kvinderne får lavere pension efter arbejdslivets ophør.

Mandeløn til kvindefag

Ved overenskomstforhandlingerne i 2008 krævede de offentligt ansatte store lønstigninger og fik samtidigt sat fokus på uligelønnen. FOA's formand Dennis Kristensen krævede fra starten af forhandlingerne "mandeløn til kvindefag". FOA's medlemmer fik hermed givet bolden op til en overordnet diskussion af, hvad "ligeløn for arbejde af samme værdi" er. Hvis den fastlåste kønsarbejdsdeling skal brydes, og løngabet skal lukkes, må man nødvendigvis se på værdisættelsen af mænds og kvinders arbejde, så lønniveauet bl.a. ikke er en barriere for mændene for at bevæge sig over i den offentlige sektor. FOA gav dermed overenskomstforhandlingerne en ligelønsdagsorden, som de andre organisationer, som sygeplejersker og pædagoger – dog ikke som organisationer – støttede op om.

Selv om arbejdsgiverne tilbød en stor lønstigning, brød forhandlingerne sammen og SOSU assistenter og -hjælpere, pædagogmedhjælpere og dagplejere gik i strejke. De strejkende opnåede ikke de 15% i

*Bolden er givet op for ligeløn.
Viborg HK møder Leipzig i Viborg
Stadionhal d. 31.okt. 2009.
Foto: Lars Holm*

lønforhøjelse, de havde krævet, men tilsluttede sig et forlig på 13,4%, som dog er et af de bedste overenskomstresultater i mange år. Hvad der sikkert vil få stor betydning i fremtiden er, at FOA's medlemmer satte uligelønnen på dagsorden, og de viste, at de var parate til at strejke for at få resultater. Dette fik de strejkende stor opbakning til i befolkningen, selv om mange blev ramt i deres dagligdag. Danskerne markerede, at de ønsker et velfungerende velfærdssamfund, hvor medarbejderne får en ordentlig løn for det samfundsnødvendige arbejde, de udfører.

Luk lige løngabet

LO kongressen besluttede i 2007, at ligeløn skulle være et centralt indsatsområde i den efterfølgende kongresperiode. I kongresbeslutningen hed det bl.a., at det skal undersøges hvilke barrierer og muligheder, der er i relation til overenskomster og lovgivning for at opnå ligeløn, og hvilken indflydelse løndannelsen har på løngabet inden for de forskellige lønområder, samt udvikle en strategi for bekæmpelse af løngabet.

Konsekvenserne af uligelønnen har LO's ligestillings- og ligebehandlingsudvalg beskrevet sådan:

"Man kan sige at stort set alle konsekvenserne af løngabet er forbundne kar; løngabet fastholder det kønsopdelte arbejdsmarked, som fastholder kønsarbejdsdelingen i hjemmet, som fastholder kvinder og mænd i traditionelle kønsroller, som fastholder løngabet, som...!"

LO's ligestillings- og ligebehandlingsudvalg har derfor på baggrund af et analysearbejde udarbejdet en ligelønsstrategi, som LO's hovedbestyrelse vedtog i maj 2009, hvor nogle af de væsentlige punkter er:

- Større gennemsigtighed i løndannelsen
- Øgede barselsrettigheder til far
- Afklaring af begrebet "arbejde af samme værdi"

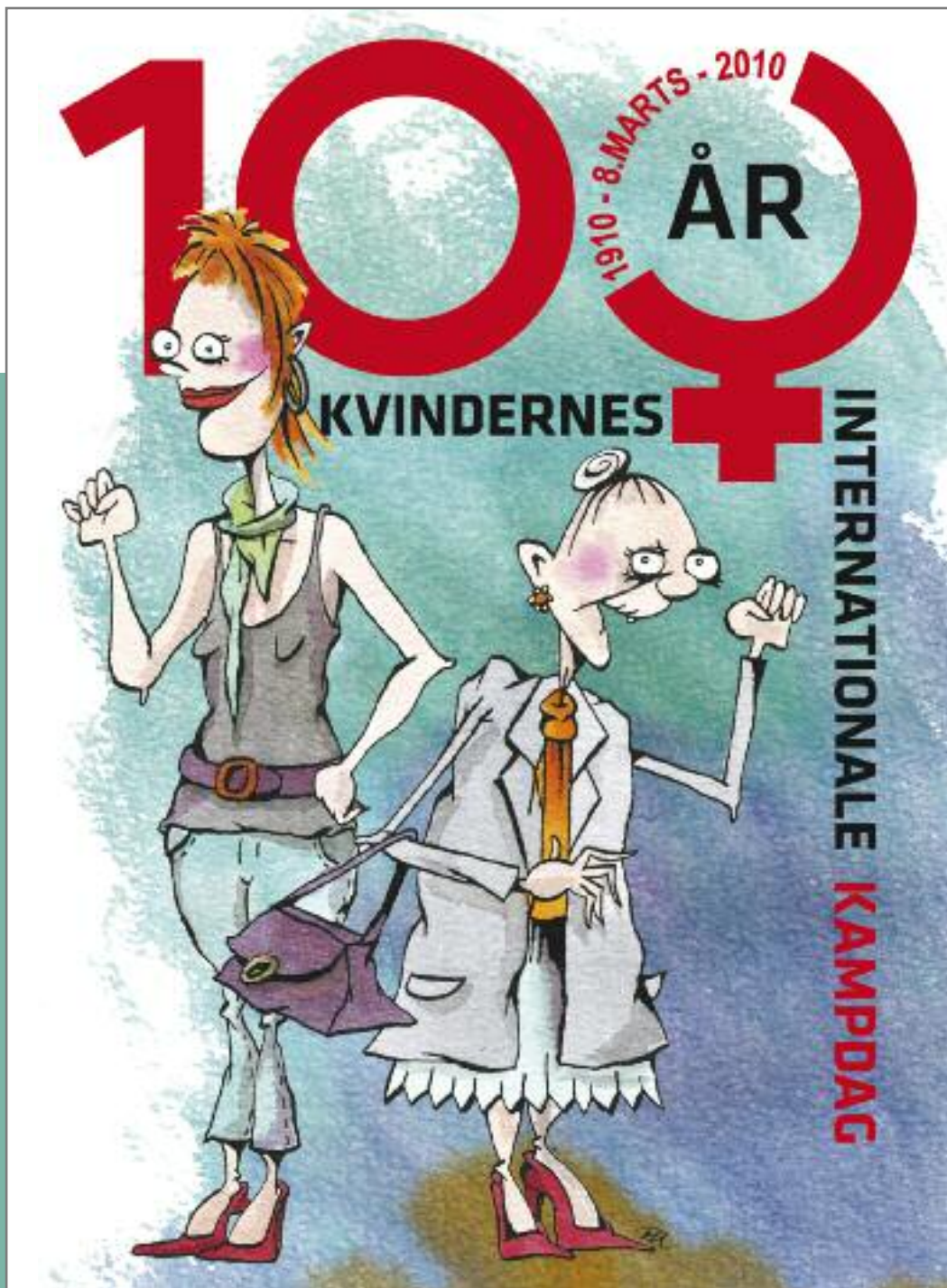
VIL DU VIDE MERE

om arbejderkvindernes historie, kampen for ligeløn og bedre vilkår, så kan du finde

- flere historier og dokumentation
- litteratur og tidsskrifter
- plakater og fotografier

på disse websites:

www.arbejdermuseet.dk
www.loli.dk
www.kvinfo.dk
www.løngab.dk

Postkort fra 3F til fejring af 100 året for 8. marts

For 100 år siden kæmpede arbejderkvinderne for en løn til at leve af og ordentlige arbejds- og levevilkår. Udviklingen af teknologien og moderniseringen af samfundet gjorde indimellem mænd og kvinder til konkurrenter. Kravet om ligeløn blev både stillet ud fra et lighedssyn og et konkurrencehensyn. Kvinderne fik at vide, at for at opnå både ligeløn og lighed skulle de organisere sig, uddanne sig og deltage i samfundets politiske debatter. I 2010 er kvinderne ligeså veluddannede og velorganiserede som mændene og deltager på lige fod i samfundsdebatten. Alligevel er der et løngab på 18%. Vi mangler altså stadig at gøre op med den ulighedsskabende kønsarbejdsdeling, og et skridt på denne vej må være et krav om mandeløn til kvindefag.

LANDSORGANISATIONEN
I DANMARK

FAGLIGT FÆLLES FORBUND

